

חותם המלך

01

בין אבנים קטנות ושיחים, המתין בסבלנות בת מאות שנים, חותם עגול עשוי נחושת יצוקה, ועליו הכיתוב: 'משה בר נחמן נג גירונדי חזק' - מילים ספורות שאומרות כה הרבה | חותמו האישי של גדול רבותינו הראשונים, שהוכח לפי כל קנה מידה כאותנטי, המתין כ-750 שנה בחולות עמק עכו, עד לגילויו המפתיע

(הרב ישראל דן)

החפץ: חותמו האישי של רבינו הרמב"ן זיע"א | איפה הוא היום: במוזיאון ישראל, ירושלים

הצילום באדיבות: מוזיאון ישראל, ירושלים

עובר

כתבי ידות אוטוגרפיים של רבותינו הראשונים ולמעלה בקודש, למעט בודדים ממש. גם מאת רבינו הרמב"ן, למרות היותו ספרא רבא, כמוכח מחיבוריו הרבים שהגיעו לידינו, אין בידינו כל כתב יד מקורי משלו, כי אם העתקות בעלמא. למצוא איפוא את חותמו האישי של רבינו ש'אין לנו גדול ממנו בחכמה ובמניין וביראת חטא (שו"ת הרשב"א ח"א סי' תיג) הרי זו דרישת שלום מרגשת ומפתיעה לכל יודעי דת ודין.

הפענוח

הכיתוב על החותם הוא עברי, בסגנון הכתיבה האופייני לכתובות עבריות מאותה תקופה שנתגלו במחוז פעולתו של הרמב"ן בספרד, והוא מכיל ארבע שורות בלבד הממוסגרות במסגרת של קו פשוט: בשורה הראשונה מופיעה המילה 'משה' כשהיא כתובה

האורח שטייל לפי תומו בעמק עכו, סמוך ל"תל כיסון", לא העלה על דעתו שאותו חפץ עגול וקטן בו הבחין מבלי משים, יתגלה כלא פחות מאשר חותמו האישי של רבינו הגדול רבי משה בר נחמן - הרמב"ן. על פני הקרקע הטרשית, בין אבנים קטנות ושיחים, המתין בסבלנות בת מאות שנים, חותם עגול עשוי נחושת יצוקה, ועליו הכיתוב: 'משה בר נחמן נג גירונדי חזק'.

מילים ספורות שאומרות כה הרבה: חותמו של גדול רבותינו הראשונים, עליו העידו (שו"ת הריב"ש סי' תטו): 'כי היה סיני ועוקר הרים, וכל דבריו כגחלי אש, ועליו סומכין בכל גלילות קטלוגיא כמושה מפי הגבורה'.

דבר שפתיים אך למותר מלתאר את חשיבותה ההיסטורית של תגלית מדהימה זו: כידוע אין בידינו

ההתרגשות העצומה שבתגלית המופלאה, הביאה אנשים להטיל ספק האם אכן מדובר בממצא אותנטי ומהימן, או שמא אין זה אלא זיוף בן זמננו. צמד חוקרים החליט לבדוק את החותם בכלים מדעיים ומחקריים, וקבע כי ב'סבירות גבוהה' זהו פריט אותנטי ומהימן

'שאין לנו גדול ממנו בחכמה במנין וביראת חטא'. סמטאות בגירונה, שבה חי ופעל רבינו ברמב"ן ז"ל

ושם נפטר, כשמקום מנוחתו בבית הקברות המקומי, כעדות תלמידו האלמוני בספרו 'תוצאות ארץ ישראל'. האם החותם האישי נאבד לרבינו בעת המסע מעכו לירושלים או כשחזר מירושלים לעכו, או אולי בהזדמנות אחרת בה שהה בסביבות עירו, לא נדע. אך כמעט ברור שבמשך כשבע מאות וחמישים שנה היה מונח החותם בחולות עמק עכו, עד לגילויו בשנת תשל"ב.

מחקר מקיף אודות גילוי חותם זה יחד עם שלל פרטים חשובים אודותיו פרסם ד"ר ישעיהו שחר במאמרו 'חותמו של הרמב"ן' שהתפרסם בתוך 'פרקים בתולדות ירושלים בימי הביניים', (ירושלים תשל"ט, עמ' 137-147) ודבריו היו לנו לעיניים במאמר זה. כיום מצוי החותם בבית "מוזיאון ישראל" אשר רכשו זמן קצר אחר התגלית, וניתן לראותו בתצוגת הקבע של המוזיאון.

אמת או זיוף?

ההתרגשות העצומה שבתגלית מופלאה זו הביאה אי אלה אנשים להטיל ספק האם אכן מדובר בממצא אוטנטי ומהימן, או שמא אין זה אלא זיוף בן זמננו. אמנם ספקות אלו לא גובו בנימוקים ובוודאי שלא הייתה כל ראייה על חוסר המקוריות של החותם, אולם צמד חוקרים, מגן ברושי ויורם ניראל, הרים את הכפפה והחליט לבדוק את החותם בכלים מדעיים ומחקריים, בכדי להוציא את הדבר מכלל כל ספק.

את מסקנותיהם העלו החוקרים בכתב העת "תרביץ" - רבעון למדעי היהדות" (כרך סה, תשנ"ו, עמודים: 527-528) ולא נביא כאן אלא את תמצית דבריהם: בכדי לבדוק האם המתכת שממנה נוצר החותם היא אכן ממיני המתכת בהם השתמשו בזמנו של הרמב"ן או שהיא דומה לסוגי המתכות בני זמנינו, השתמשו החוקרים בפריטי ביקורת מתקופת הרמב"ן ומתקופתו תוך בדיקה לאיזה מהם מקביל החותם.

המתכות שייצגו את תקופת הרמב"ן היו שלושה סוגי מטבעות עתיקים ששנת ייצורם, בזמנו של הרמב"ן, ידועה ומוחלטת. ואילו המטבע שייצג את תקופת מציאת החותם היה מטבע סנט של ארה"ב שהופק שנים אחדות קודם לכן.

בדיקת קרני רנטגן העלתה שהחותם נוצק מנחושת בהרכב דומה להרכב המטבעות העתיקים: הם אינם עשויים מנחושת טהורה כי אם מסגסוגת שהמרכיב העיקרי שלה הוא נחושת ברמת ריכוז של 98%.

באותיות גדולות מעט יותר משאר אותיות השורות האחרות; בשורה השנייה מופיעות המילים: 'בר נחמן' כשנקודה קטנה על האות ר', כשהנקודה כפי הנראה מסמלת את היות מילה זו קיצור של המילים: בן רבי. בשורה השלישית מופיעות המילים: 'ננ גירונדי'. גם האותיות 'ננ' מנוקדת בנקודות עיליות, והם מסמלות את הקיצור למונח 'נחו נפש' בו מכנים את הנפטרים, והוא מכוון על אביו רבי נחמן.

ההמשך 'גירונדי' בא במשמעות: איש העיר גירונה שבחבל קטלוניה, שם נולד הרמב"ן ושם פעל (מוכר לנו גם רבינו יונה 'גירונדי', בן דודו של הרמב"ן, שאף הוא היה מכוון כך על שם עירו). גם האות ג' שבתחילת המילה 'גירונדי' מנוקדת בנקודה עילית, ודומה שמיקומה נעשה בטעות וראוי היה לה להיות מעל האות ב' שבשורה השנייה.

בשורה האחרונה בחותם מופיעה המילה 'חזק', והיא מוכרת לנו מסיום אותו היו נוהגים הפייטנים להניח אחר חתימת שמם בראשי הבתים או החרוזים. ויצוין כי ידוע לנו פיוט בו הרמב"ן גופו חתם כך: בפיוט 'מראש מקדמי עולמים' אותו נוהגים לומר בימים הנוראים חותם רבינו הרמב"ן את שמו: "משה בר נחמן גירונדי חזק".

חותמו של הרמב"ן הוא פשוט ובסיסי ביותר: אין עליו כל ציורים או עיטורים; קוטרו של החותם הוא 22 מ"מ וגובהו הכולל הוא 17 מ"מ בלבד; הידידת דומה לחותמות אחרות בנוו התקופה והיא גלילית בבסיסה ומלבנית בחלקה העליון, כשבראשה מצוי חור עגול שנועד להשחלת שרשרת או פתיל מתאים.

'שזכיתי ובאתי לעכו'

בשנת ה"א כ"ז עלה רבינו הרמב"ן לארץ ישראל דרך הים. ספינתו הובילה אותו אל העיר עכו, שם כתב את אגרתו המפורסמת אודות מטבע השקל, שנדפסה בסוף פירושו על התורה: "ברכני השם עד כה שזכיתי ובאתי לעכה, ומצאתי שם ביד זקני הארץ מטבע כסף מפותח פתוחי חותם, מצדו האחד כעין מקל שקד ומצדו השני כעין צלוחית... ואומרים כי הצורות מקלו של אהרן שקדיה ופרחיה, והצורה השני צנצנת המן". גם הדרשה המפורסמת של הרמב"ן לראש השנה, נאמרה על ידו בפני חכמי עכו.

לאחר ששהה זמן מה בעכו עשה הרמב"ן את דרכו לירושלים, שם עמל לשקם את יישובה החרב. הרמב"ן לא האריך ימים בארץ ישראל. בסוף ימיו הוא חזר לעכו

לעומתם, מטבע הנחושת בן זמננו היה שונה לחלוטין בהרכבו הן מהחותם והן מהמטבעות העתיקים. נמצאנו למדים, מסכמים צמד החוקרים, שדמיון פרופיל ההרכב של החותם עשוי הנחושת למטבעות הנחושת העתיקים מתקופת הרמב"ן מול השוני המוחלט בין מטבע הנחושת בן זמננו, מצביע על סבירות גבוהה ביותר כי חותם הרמב"ן הוא פריט אוטנטי ומהימן.

בצורת אריה

כמילתא אלבישייהו יקרא נשלים את המאמר עם הפניה לפירושו של רבינו הרמב"ן על התורה, בפרשת וישב, בספורם של יהודה ותמר, בו הוא מתייחס לצורת עיצוב החותמות עם דמויות של בעלי חיים או צורות אחרות, ואלו דבריו (בראשית לח, יח): "ויתכן עוד כי היה ליהודה חותם כצורת אריה או צורה אחרת ידועה כמושלים".

דרך אגב, התייחסות מפתיעה לעניין ציורי אריה על ידי הרמב"ן גופו, מספר לנו תלמידו הגדול, רבינו הרשב"א, באחת מתשובותיו (ח"א ס' קסז): "לענין מה שבא בשאלותיך אם מותר לעשות צורת אריה בלא לשון חרות על טס של כסף או של זהב לרפואה? לפי שנמצא לראשונים בספרי הרפואות שזה מועיל לחולי מתנים והוא שיעשוה בשעה ידועה... ושמעתי כי גם מורי הרב רבי משה ברבי נחמן ז"ל היה עושה אותה צורת אריה לאותו חלי כמו שאמרת ולא חשש לכלום".

אך כאמור לעיל, למרות שהרמב"ן מכיר ויודע היה בעניין ציורים אלו, חותמו האישי של רבינו חף מכל עיטור וציור, ובהתאם למידת הענווה שבו, הרי הוא מעוצב בצורה הפשוטה ביותר. ●